

## ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ МАРГІНАЛІЙ ДМИТРА ДОНЦОВА (ЗА ЧЕРНЕТКАМИ АВТОРСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ СТАТЕЙ)

Одна з книжок польського письменника С.-Є. Леца, яку нещодавно видали українською мовою, називається “Незачесані думки, прочитані у записниках і на серветках через тридцять років”<sup>1</sup>. Утім, не кожен майстер слова здатний грамотно запропонувати читачеві щось подібне. Так склалося, що прийнято виносити на розсуд громадськості “кінцевий продукт” творчості (наприклад, статтю чи монографію), аніж таке “другорядне” як маргіналії – записи у нотатниках, на полях своїх чернеток чи у виданнях чужих праць. З цієї причини про маргіналії<sup>2</sup> відомого українського “публіциста найвищої класи, надзвичайного стиліста і небезпечного полеміста”<sup>3</sup> Дмитра Донцова навіть фахові історики, джерелознавці та літературознавці все ще знають дуже мало.

Найчастіше в об’єктиві дослідників його творчості – політичні твори (Г. Васькович, М. Сосновський, О. Мотиль, Т. Кузьо, С. Квіт, М. Горелов)<sup>4</sup> та листування (Г. Сварник)<sup>5</sup>. Характерно, що “донцовознавців” у першу чергу цікавить ідеологія Д. Донцова, ідеї, оприлюднені в його працях, а не те, як і чому тривав процес їх синтезу<sup>6</sup>. Дуже детально в історіографії проаналізовані причини та наслідки політичної “багатовекторності” Д. Донцова<sup>7</sup>. А те, що його спонукало до такої частоті зміни політичних поглядів, до уваги практично не береться.

Певною мірою застановилася над інформаційним потенціалом маргіналій Дмитра Донцова дослідниця Г. Сварник. Вона писала: “Часом, правда, на берегах чернеток [праць Донцова. – В.К.] можна натрапити на записані похапцем рядки віршів чи схоплені нервовим пером рисунки постатей знайомих, уявних образів, подекуди навіть квітів”<sup>8</sup>.

На наш погляд, маргіналії, які залишав Дмитро Донцов на сторінках чернеток своїх статей, потребують більш ґрунтового дослідження. Вони є цінним допоміжним джерелом з вивчення еволюції політичних переконань полеміста, світогляду, психології, мотивації багатьох його вчинків. Також – це сховище цікавих біографічних даних. Без врахування інформаційного потенціалу такого роду нотаток історичний портрет Д. Донцова залишатиметься неповним.

Чернетки статей з авторськими маргіналіями Дмитра Донцова, які є предметом нашого дослідження, виявлено в одній зі справ фонду 5235 Центрального державного архіву вищих органів влади України (далі – ЦДАВО України). Ці матеріали ще не були уведені до наукового обігу, про що свідчить незаповнений аркуш використання цієї справи.

Хоча архівна справа і називається “Статті Д. Донцова на політичні теми...”, доведемо, що ці чернетки редагував саме він, а не якийсь неназваний редактор. На

одній з машинописних сторінок статті “Philosophia militans” Д. Донцов після твердження “Мудрість лежить не в голові, а в серці” у міжрядді дописав кульковою ручкою “Це твердження вже є в Євангелії”, а далі несподівано залишив свої ініціали – “Д. Д.”<sup>9</sup> У машинописі статті “Великий бенкет” він ще раз себе видав, дописавши чорним олівцем над назвою наступне: “До книж. збірки. До[нцов]”<sup>10</sup>. Порівняння цих підписів публіциста з іншими (у листах до “пана інжиніра” Дмитра Андрієвського, 1927–1928 рр.)<sup>11</sup> показує, що усі вони могли належати тій самій людині. Нарешті, ще одним доказом є спогади відомого українського історика Ярослава Дашкевича. Коли наприкінці 1940-х рр. він виявив рештки бібліотеки Дмитра Донцова, на деяких книгах побачив ідентичні згаданим вище перші літери ініціалів “Д. Д.”<sup>12</sup>. Також це була одна з форм його авторського підпису<sup>13</sup>.

У справі, про яку йде мова, знаходиться 13 статей: “До консолідації”, “Великий бенкет”, “Бренькіт страхопудів”, «“Вогневий напій” минувшини», “Героїка хреста і меча в новітній українській літературі”, “Дещо про незримий світ”, «Націоналізм і фарисеї “гуманісти”», “Іспит історії і соціалістичні кастрати”, “Philosophia militans”, “До несвідомих Ярем”, “Другий фронт АБН-у”, “З приводу відозви УГВР про об’єднання”, “Клич доби” (уривок передмови, без закінчення)<sup>14</sup>.

Майже усі документи архівної справи – це виправлені Дмитром Донцовим для повторної публікації у 1940-х рр. машинописи статей, які упродовж 1930-х рр. він видавав у своєму “Віснику”, а також на шпальтах “Українського народного слова” та інших часописів. Чернетки ж статей “Другий фронт АБН-у”, “З приводу відозви УГВР про об’єднання” і матеріал “Клич доби” уперше з’явилися пізніше, орієнтовно наприкінці 1940-х рр.

Очевидно, що Д. Донцов готував перевидання своїх статей, тому і став редагувати раніше видані їхні роздруківки<sup>15</sup>. Характерною особливістю виявлених чернеток статей є те, що скрізь виправлення та маргіналії зроблені чорним чорнилом, синьою кульковою ручкою або чорним, сірим, синім, червоним олівцем.

Отже, чернетки Дмитро Донцов коригував неодноразово. За нашими спостереженнями, корективи чорним чорнилом вносилися ще на момент підготовки статей до першого опублікування. На цій стадії полеміст власноруч додавав у вже набрані на друкарській машинці тексти мовами оригіналу іншомовні слова – назви використаних праць іноземних авторів, часописів. Він сам дописував цитати з творів інших письменників та мислителів, переважно закордонних. Виправлення іншими засобами письма – синьою кульковою ручкою, чорним, сірим, синім, червоним олівцями – Д. Донцов зробив пізніше, готуючи свої твори до перевидання.

Спершу проаналізуємо зміст виявлених чернеток статей полеміста на політичні теми.

Свої роздуми про те, яким чином об’єднати українське суспільство, Д. Донцов узагальнив у статті “До консолідації” (1934). На його думку, до влади мають прийти “здорові елементи”, які хочуть аби Україна була “дуже українська”, а не знаряддям у руках “богатої колекції міжнародної каналі”.

У статті “Великий бенкет” (1936) Дмитро Донцов розкритикував “лівий” спосіб мислення, який, за його словами, притаманний для комуністів, соціалістів,

радикалів, сіоністів. Аналізуючи подвійні стандарти у роботі польської “лівої” преси, він помітив: ці газети з одного боку закликають зупинити “добу насильства”, пишуть про гуманізм, рівність і братерство, а з іншого – толерують боротьбу Комуністичної партії Західної України, добре відгукуються про діяльність Л. Троцького, висміюють представника британської влади у Палестині за пацифізм щодо арабських чинників.

У праці “Бренькіт страхопудів” (1937) Дмитро Донцов висміяв наміри прихильників соціалістичної ідеології у Польщі (назвав їх “страхопудами”) створити політичний “єдиний фронт”. На його думку, такий “механічний зліпок” українську націю згуртувати не зможе, адже нація єднається тоді, коли є чітка доктрина розвитку, люди мають віру в себе та у власні переконання.

Українській соціалістичній інтелігенції кінця XIX – початку XX ст., а також хліборобам-демократам часів Павла Скоропадського дісталося на горіхи у статті Дмитра Донцова «“Вогневий напій” минувшини». Звинувативши цих політиків у зв’язках з Москвою, публіцист дійшов висновку: Україна має стати не соціалістичною, комуністичною чи “хліборобською”, а козацькою, без чужих панів і рідних “квіслінгів” при владі.

Тематиці модерної літератури присвячена стаття Дмитра Донцова “Героїка хреста і меча в новітній українській літературі”. Публіцист застановився над тим, чому письменники все частіше пишуть про соціальних маргіналів, навіщо в літературі ідеалізується бунт пересічної людини проти національної, суспільної та моральної дисципліни.

Менше стосується політики цікавий матеріал Д. Донцова “Дещо про незримий світ”. В цій статті автор перераховує випадки, коли у снах його і відомих йому державних діячів та істориків (державний діяч Х. Лебідь-Юрчик, професор В. Біднов, М. Аркас) передбачалося майбутнє.

На широкому історичному фоні побудована стаття «Націоналізм і фарисеї “гуманісти”». Д. Донцов порівняв ведення релігійних воєн у Європі XVI ст. з тими методами політичної боротьби, які практикують його сучасники.

Рішучим противником “імперіялістичної Росії” і намагань соціалістів вплинути на суспільне життя в Європі та Україні виступив публіцист у матеріалі “Іспит історії і соціалістичні кастрати”.

У статті “Philosophia militans” Дмитро Донцов відкинув звинувачення недругів у пропаганді “абстрактного динамізму”. Також він дорікнув деяким українцям за “слабодухість”.

Безідейних “льояльних” українофілів і “несвідому масу” публіцист розкритикував у статті “До несвідомих Ярем”. Він також виступив проти об’єднання “націоналістичного табору на еміграції”.

У статті “Другий фронт АБН-у” Д. Донцов закликав до об’єднання Антибольшевицького блоку народів з “усіма протимосковськими і протикомуністичними силами Заходу”.

У матеріалі “З приводу відозви УГВР про об’єднання” публіцист розкритикував “Декларацію Закордонного Представництва УГВР”, оскільки там йшлося про традиції УНР, а її керівництво, на переконання Д. Донцова, відійшло від націоналістичної концепції на користь соціалістичної.

Роздуми Д. Донцова про те, хто править світом після Другої світової війни, можна виявити у його праці “Клич доби”.

Численні закреслені назви багатьох статей свідчать про те, як наполегливо їхній автор вів пошук заголовків, які могли б влаштувати видавця. Особливо важко далася для Д. Донцова назва статті «Націоналізм і фарисеї “гуманісти”».

Спершу вона вийшла друком у донцовському “Віснику” під назвою “1937”<sup>16</sup>. Далі автор, працюючи з машинописом цієї статті, червоним олівцем змінив назву на “Доба релігійних війн”. Цей варіант також йому не сподобався. Назва була закреслена синьою кульковою ручкою, а зверху з’явилася нова – “Під знаком меча”<sup>17</sup>. Врешті-решт, автор зупинився на варіанті «Націоналізм і фарисеї “гуманісти”».

Оскільки такий приклад маніпуляцій Дмитра Донцова зі заголовками не поодинокий, маємо усі підстави стверджувати, що він мав прекрасні письменницькі задатки. Справді, “муки заголовка” – це те, що відрізняє справжню творчу людину від графомана. Якщо Донцов міг змінювати назви своїх праць 3–4 рази (принаймні, це можемо довести), то письменник Чарльз Діккенс, наприклад, одного разу запропонував літератору Вілкі Коллінзу обрати одну з 27-и назв до свого нового роману<sup>18</sup>.

Дослідники творчості Д. Донцова неодноразово відзначали, як віртуозно він “вписував” свої твори у потрібну систему політичних координат, змінюючи відповідно до суспільних тенденцій окремі поняття, терміни, назви. Як влучно спостеріг М. Горелов, англо-канадське видання праці “Націоналізм” (1966), яка вперше була видана у 1926 р.<sup>19</sup>, публіцист “... виправив з урахуванням того, що фашистські ідеї вже не користувалися популярністю”<sup>20</sup>. Аналіз виявлених нами чернеток політичних статей Д. Донцова показав, що, справді, з часом у деяких своїх працях він змінив згадки про “фашизм” на “націоналізм”.

Так, у статті “1937”, яка вийшла у січневому номері “Вісника” 1937 р. Дмитро Донцов зазначав таке: “Так само і тепер, коли соціалісти, радикали, більшовики ... накликають до старого “гуманізму”, осуджуючи “нове середньовіччя”, протиставляючи свій культ свободи і толерації *фашистівському* “насильству” – то говорить з них лише *забріханність* фарисеїв”<sup>21</sup>. Через деякий час Д. Донцов змінив назву цієї статті на «Націоналізм і фарисеї “гуманісти”», а також відкоригував кілька місць в її машинописі. Наведена вище фраза стала такою: “Так само і тепер, коли соціалісти, радикали, більшовики ... накликають до старого “гуманізму”, осуджуючи “нове середньовіччя”, протиставляючи свій культ свободи і толерації «*націоналістичному* насильству» – то говорить з них лише *душу* фарисеїв”<sup>22</sup>. Подібним чином слово “*гітлерівці*”<sup>23</sup>, яке було у журнальному варіанті статті, публіцист теж змінив на “*націоналісти*”<sup>24</sup>.

У статті “1937” зазначалося, що “проти містики творця “Комуністичного Маніфесту”, проти містики Леніна, Троцького, Торреса, Блюма, Літвінова, Драго-

манова, – повстає нова містика, містика *фашизму*”. Згодом Д. Донцов останнє слово замінив на “*націоналізму*”<sup>25</sup>.

У машинописі статті Д. Донцова “Великий бенкет”, яку було подано до друку у “Віснику” в жовтні 1936 р., за кілька років слова “*фашист*”, “*фашистів*” автор переправив на “*націоналіст*”, “*націоналістів*”<sup>26</sup>.

Часті зміни симпатій Д. Донцова до різних “-ізмів” ускладнили для дослідників процес визначення його ідеологічних уподобань. До якої політичної ідеології Дмитро Донцов був ближче? П. Феденко у своїй брошурі “Чи можлива у нас вільна дискусія?” запевнив, ніби він «... радив українцям створити у себе партію, подібну до “гітлеризму”»<sup>27</sup>. О. Ситник в одній зі статей дійшов висновку, що Д. Донцов вихваляв “фашизм та гітлеризм”<sup>28</sup>. Дослідник М. Горелов також пов’язував ідеологічні погляди Д. Донцова з нацизмом і фашизмом, але, що прикметно, сам ці два поняття не розрізняв<sup>29</sup>. На думку С. Квіта, Д. Донцов “... ставився до фашизму і нацизму з цікавістю, але ніколи – з захопленням”<sup>30</sup>. Згідно з міркуваннями О. Мотиля, на Д. Донцова не варто навішувати фашистський ярлик, тому що з фашизму і більшовизму він запозичував лише окремі ідеї<sup>31</sup>. Перу Т. Кузьо належить таке: “Погляди Донцова постійно змінювались, тому їх важко зрозуміти”, „націоналізм Донцова був генетично пов’язаний із фашизмом Мусоліні”<sup>32</sup>.

Чому ж, готуючи свої твори до перевидання, Д. Донцов замінював слова “фашизм”, “нацизм” на “націоналізм”? І невже це додатковий аргумент для тих дослідників його творчості, котрі запевняють, що він симпатизував італійському фашизмові чи німецькому нацизмові? Зовсім ні. Наприклад, у 1939 р., на початку Другої світової війни, після виходу з Берези Картузької Дмитро Донцов виїхав у Румунію, а не до Берліна, оскільки «... приглянувся тому, що діється в Берліні, побачив, що немає навіть невеликої групи, на яку можна було б спертися, яка б не мала ріжних “застережень”»<sup>33</sup>. Слід припускати, що численні згадки про “націоналізм” у чернетках статей, підготовлених до перевидання, свідчать про те, що він намагався таким чином знайти точки дотику зі середовищем української націоналістичної еміграції. Як відомо, з 1947 р. Д. Донцов проживав у Канаді.

Дмитро Донцов, як і його сучасник Ілько Боршак, не володів на належному рівні культурою роботи з історичними джерелами. Публіцист, цитуючи чийсь працю, міг потім істотно відредагувати цитату. Так, якщо у “вісниківській” статті “Великий бенкет” вислів іспанського посла у Берліні Луїза Арквістена подається так “...історична дилема, це – *фашизм* або соціалізм. А в війні між ними – рішати-ме сила і *гвалт*”, то у відредагованому Д. Донцовом її варіанті у цій самій цитаті на місці слова “фашизм” стоїть “націоналізм”, а слово “гвалт” узагалі зникло<sup>34</sup>.

Багато “незручних” тверджень, цитат, які були у “вісниківських” варіантах публікацій Д. Донцова, потім ним викреслювалися чи змінювалися.

Так, у його статті “Нерозрита могила”, надрукованій у “Віснику” 1937 р., читаємо такий пасаж: “Чи колонізаційна акція Агро-Джойнту на Україні, чи склад “уряду” УССР; чи ухвали Ліфшиців з Української Академії Наук, як ми маємо розуміти Шевченка, не виказують, що аспірації світового жидівства на Україні

були далеко ширші. Аніж рівноправність і автономія, якими думали їх укоськати провідники української революції? І чи проти тої трагічної дійсности – не був оправданий рух, що замість ліберальних химер, з яких глузують самі ті, кого ними хочуть ущасливити, – чи не був оправданий рух, що замість тих гасел висунув би ґрунтовну програму такої розв'язки жидівського питання, яка б унеможливила раз на все появу Троцьких, Кунів, Ягод і агентів Агро-Джойнту на Україні?”<sup>35</sup>

Через деякий час машинопис цієї статті Дмитро Донцов відредагував. У новій редакції, названій “Іспит історії і соціалістичні кастрати”, згаданого фрагменту вже немає<sup>36</sup>.

Так само публіцист пізніше перестав ототожнювати представників “вибраного народу” (“Іспит історії і соціалістичні кастрати”)<sup>37</sup> з “бородатими лапотніками” (“Нерозрита могила”)<sup>38</sup>. Вислів про “печать Риму”, який збурих колись храм “горбоносих Месій” (див.: “Нерозрита могила”)<sup>39</sup>, Дмитро Донцов замінив на “печать “мазепинства...”, “печать хмельниччини...”, “печать гайдамаччини” (див.: “Іспит історії і соціалістичні кастрати”)<sup>40</sup>.

Ще один красномовний приклад. Цитату А. Розенберга (“Кождий світогляд є якраз такий сильний, як воля його визнаців боронити його”)<sup>41</sup>, яка була у “вістниківському” варіанті статті “Під знаком меча”, Дмитро Донцов згодом викреслив<sup>42</sup>.

Найбільше від Дмитра Донцова діставалося “лівим” партіям, насамперед, соціалістам. Узагалі, ліві ідеї він критикував з 1920-х рр. і далі упродовж усього свого життя. За чернеткою праці “Великий бенкет” цікаво прослідкувати, кого саме Д. Донцов зараховував до “лівих”. Сюди він відніс комуністів, соціалістів, радикалів і сіоністів.<sup>43</sup> У чернетці статті «Націоналізм і фарисеї “гуманісти”» публіцист виокремив “підсекти” соціалізму – атеїстичну демократію, лібералізм, масонерію. Іншим разом він назвав соціалізм, комунізм та радикалізм різновидами анархізму<sup>44</sup>. Отже, Д. Донцов не дуже розбирався у тонкощах політичних доктрин, часто плутався і досить довільно “жонґлював” різними “-ізмами” у своїх текстах. Їх для себе він поділяв на дві категорії – праві (хороші) і ліві (погані).

Що не влаштовувало публіциста у моралі “лівих”? Особливо часто Дмитро Донцов шпетив ліві газети за сповідування політики подвійних стандартів. У статті “Великий бенкет” він так охарактеризував налаштованість польських газет – соціалістичної «*Nasz Przegląd*» і сіоністської «*Chwila*»: “... коли *Przegląd* і *Chwila* кажуть, що доба насильства має скінчитися, а водночас оплакують долю “бідного вигнанця” Троцького і глузують з недавно усуненого брітійського високого комісара в Палестині, генерала Вовчопа за те, що він “пацифіст”, що “не потрафить дивитися на кров” і не в стані затопити в ній арабську революцію, – то ми в цей гуманізм не віримо!”<sup>45</sup> У чернетці статті “*Philosophia militans*” Дмитро Донцов докоряв соціалістичній газеті “Діло” і сіоністичній «*Chwila*» за те, що вони назвали деякі твори Івана Франка ненависними. Такою самою ненавистю, писав публіцист, “... дихав Шварцбарт або та сама *Chwila* до арабів”<sup>46</sup>.

Дмитро Донцов дуже дотепно і дошкульно писав про немилих йому українських політиків, яких підозрював у симпатії до соціалізму. Михайло Драгоманов

постає в його чернетках “анархистом”, Михайло Грушевський, Володимир Винниченко, Юліан Бачинський – “хитрими льокаями” і “партачами життя” («“Вогневий напій” минувшини»)»<sup>47</sup>. В іншому місці публіцист назвав В. Винниченка “активним і невсипущим Санчо Панцою большевицького Дон Кіхота” (“Бренькіт страхопудів”)»<sup>48</sup>, а його працю “Відродження нації” охарактеризував як “... нічим не зрівняний документ маніловської прекраснодумности і демократичного кретинства” (“Іспит історії і соціалістичні кастрати”)»<sup>49</sup>.

Разом з цим, публіцист не ідеалізував доктрини нацистських та фашистських політиків 1920–30-х рр., як це зараз іноді можна прочитати. Хоча бравурні сюжети про А. Гітлера і Б. Мусоліні<sup>50</sup> у статтях Донцова траплялися, з не меншою пошаною він писав про інших державних діячів – англійців О. Кромвелля і Дж. Каннінга, француза Ж.Б. Клемансо та інших<sup>51</sup>. Чернетки статей Д. Донцова засвідчують: автор толерував тих, кого вважав сильними, вольовними політиками, дійсними патріотами Батьківщини й ентузіастами своєї справи. За схожою ознакою Дмитро Донцов розділяв письменників. “Хорошими” для нього були Тарас Шевченко, Іван Франко<sup>52</sup>, Юрій Липа, Олена Теліга<sup>53</sup>, а “поганими” – Ф. Саган, Е. Золя, В. Белінський, М. Некрасов, О. Пушкін, П. Тичина, В. Сосюра, М. Хвильовий та інші<sup>54</sup>.

У статтях 1930-х рр. Дмитро Донцов дуже часто вживав терміни, спопуляризовані нацистською пропагандою. Так у праці “Під знаком меча”, надрукованій в 1937 р. у “Віснику”, йде мова про “масонів” і “шабесгоїв”<sup>55</sup>. У передруку статті, який з’явився після Другої світової війни, автор замінив ці терміни на більш “політкоректні”. Так “масони” і “шабесгої” стали “демократами”<sup>56</sup>. Цікаві міркування Д. Донцова про “аферу Стависького” 1934 р. у Франції. Публіцист зауважив, що більшість серед підкуплених Ставиським французьких “лівих” парламентарів виявилися масонами, членами “ріжних Grand Orient’ів”<sup>57</sup>. Взагалі, масонська тематика в працях Д. Донцова ще чекає на свого дослідника.

У чернетках політичних статей помітне зацікавлення автора расовим вченням. Ось дві цитати з першого варіанту “Philosophia militans”: “Власне – здоровля, сила, бистрість, вогонь, прикмети чисто зоологічної природи – це ж прикмети сильних *рас*, яким належить світ, які скорять його собі...”, “...воля сильнішого, *раса*, біологічна потенція типу – ось прикмети, які дають перемогу”. Згодом уривки першої фрази “прикмети чисто зоологічної природи” і “рас, яким належить світ” Д. Донцов закреслив синьою ручкою, а слово “раса” з другої цитати публіцист замінив на “порода”<sup>58</sup>.

Після Другої світової війни Дмитро Донцов почав критикувати не тільки ліві політичні угруповання, але і засади міжнародного устрою, новосформовані міждержавні організації. Так у чернетці статті «Націоналізм і фарисеї “гуманісти”» до переліку ідеологій, проти яких бореться “націоналізм”, автор дописав “ООН”, тому що ця організація хоче знищити суверенність націй та ідею патріотизму<sup>59</sup>. В чернетці “Клич доби” публіцист дав визначення нової політичної еліти, яка після Другої світової війни прийшла до влади у світі. До неї він зарахував “софістів, економістів і калькуляторів”, але це твердження через деякий час закреслив чор-

ною кульковою ручкою<sup>60</sup>. На думку Д. Донцова, великий вплив серед цієї еліти стала здобувати “таємна мафія”, яка мала намір разом з СРСР зробити з ООН “зародок наднаціонального “Світового Уряду””<sup>61</sup>.

У чернетці статті “Другий фронт АБН-у” Дмитро Донцов звинуватив згадану “мафію” у тому, що вона ототожнила “фашизм” з “націоналізмом”: «Фашизмом в словнику мафії називався всякий національний рух країни, яка повставала проти її морального, політичного і фізичного нищення тим чи іншим “герренфольком”, який цю свою мету прикривав пишними гаслами “братерства”, “миру” і “визволення”»<sup>62</sup>.

Отже, виявлені нами знахідки у ЦДАВО – це, за невеликими винятками, перероблені для перевидання статті, які Дмитро Донцов вперше опублікував у 1930-і рр. Вони кілька разів редагувалися автором, дуже покреслені, деякі з них містять авторські знаки. Публіцист щонайменше тричі вдосконалював свої тексти (кожен раз – іншим засобом письма). Він жваво реагував на зміни поточного політичного моменту, виправляючи окремі слова, фрази, речення, цитати. Корективи зазначалися між рядками, на полях, над назвами чи наприкінці статей. У чернетках бачимо, як Д. Донцов підшукував оптимальні заголовки, епіграфи. Інформаційний потенціал маргіналії чернеток свідчить, що Дмитра Донцова вписувати в якусь систему ідеологічних координат недоцільно, тому що ефективним політиком він не був по своїй природі, а лише дотепним полемістом. Швидше його можна назвати емоційним критиком різних політичних дискурсів, особливо “лівого” спектру.

- 
1. *Іванова Н.* Рец. на: Лец С.-С. Незачесані думки, прочитані у записниках і на серветках через тридцять років. – К.: Дух і літера, 2006. // Критика. – 2007. – Ч. 7–8. – С. 4.
  2. Маргіналістика як спеціальна історична дисципліна є предметом студій українських науковців (див.: *Дмитрієнко М., Войцехівська І.* Маргіналії й маргіналістика // Український історичний журнал. – 1990. – № 3. – С. 41–53; *Дмитрієнко М., Войцехівська І.* Маргіналістика // Джерелознавство історії України. Довідник. – К., 1998. – С. 54–55). Вітчизняні фахівці вивчають маргіналії середньовіччя і ранньомодерного часу (див.: *Шамрай М.* Маргіналії в стародруках кириличного шрифту XV–XVII ст. з фонду Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського. – К., 2005. – 332 с.). Втім, маргіналії на полях документів також цікавлять і дослідників історії XX ст., зокрема тих, хто вивчає національно-визвольні змагання. Завдяки ремарці автора на анонімній листівці Головного командування УПА “Гаджикі!”, яку він зробив за кілька місяців після її тиражування, науковці нещодавно дізналися, хто саме у такий спосіб в 1943 р. намагався здобути прихильність до УПА народів Азії та Кавказу. На цій листівці зазначено так: “16/IV–1944 р. Настоящее воззвание составлено мною. Добров...”. Отже, йдеться про політичного консультанта при штабі УПА–Північ єврея Лейбу Щик-Добровського (повстанське псевдо – “Валерій”) (див.: *Лубенський А.* Новое историческое открытие СБУ: ОУН–УПА руководили евреи // <http://www.nr2.ru/kyev/173812.html> (15.04.2008)). Інший приклад: поля низки документів ОУН(б) з Волині за 1943 р. померезані примітками політичних працівників радянських партизанських загонів та з’єднань, котрі їх за різних обставин виявляли та вилучали у повстанців (див.: *Ковальчук В.* Діяльність ОУН(б) і Запілля УПА на Волині й волинському Поліссі. – Львів–Торонто, 2006. – С. 65, 112–113). Маргіналії одного з оунівських звітів свідчать, як бурхливо у повстанському середовищі велася полеміка між керівником та його підлеглим у не-



- відомому повстанському районі (див.: *Ковальчук В.* “Писати Вам про все, то і волової шкіри не хватило би...” (виконавчі документи ОУН(б) в роки Другої світової війни) // *Визвольний шлях.* – 2007. – № 12. – С. 35–42). Чекають на свого дослідника ремарки до поезій “діда Омелька”. Вірші чоловіка, котрий заховався за цим псевдонімом, мають меншу джерелознавчу цінність, аніж авторські коментарі, що супроводжують деякі з них. Під віршем “Моя муза”, наприклад, поет оповів, як під час Брусилівського прориву 1916 р. німецькі війська знущалися над давніми похованнями у Чорторийську. Коментарем до поезії “Карбованець” є цікава розповідь про відомого українського мецената Миколу Терещенка. У першу чергу вирізняються його людські чесноти та недоліки (поза очі М. Терещенка називали “Карбованцем” за велику ощадливість), а не якісь, наприклад, загальновідомі ділові якості. Див. детальніше: ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 3. – Спр. 23. – Арк. 4 зв., 5, 61 зв. Один з російських дослідників ґрунтовно проаналізував маргіналії, які залишав Й. Сталін на сторінках прочитаних книжок (див.: *Илизаров Б.* Сталин. Штрихи к портрету на фоне его библиотеки и архива // <http://vivovoco.rsl.ru/VV/PAPERS/ECCE/STALIB.HTM>).
3. *Квіт С.* Дмитро Донцов. Ідеологічний портрет. – К., 2000. – С. 156.
  4. *Васькович Г.* Національна ідеологія Донцова (поч.) // *Визвольний шлях.* – 1956. – Кн. 2. – С. 164–172; Кн. 3. – С. 285–292; *Сосновський М.* Дмитро Донцов. Політичний портрет. – Нью-Йорк–Торонто, 1974; *Мотиль О.* Дмитро Донцов // Політологічні читання. – 1992. – № 1. – С. 270–292; *Кузьо Т.* ОУН в Україні, Дмитро Донцов і закордонна частина ОУН // *Сучасність.* – 1992. – № 12. – С. 33–38; *Квіт С.* Вказ. пр.; *Горелов М.* Дмитро Донцов: штрихи до політичного портрета (поч.) // *Український історичний журнал* (далі – УІЖ). – 1994. – № 5. – С. 78–86; № 6. – С. 89–97; *Сварник Г.* До ідейної біографії Дмитра Донцова // *Українські проблеми* (далі – УП). – 1997. – № 1. – С. 142–148.
  5. *Сварник Г.* Листи О. Ольжича до Д. Донцова // УП. – 1994. – Ч. 4–5; *Її ж.* Листування Ю. Липи з Д. Донцовим // УП. – 1995. – Ч. 3–4. – С. 130–160; *Її ж.* Кілька штрихів до ідейної біографії Дмитра Донцова // *Україна модерна.* – 1996. – № 1. – С. 150–156; *Її ж.* Євген Маланюк... Листи Євгена Маланюка до Дмитра Донцова // *Україна. Наука і культура.* – К., 1999. – Вип. 30.
  6. *Васькович Г.* Вказ. пр.; *Горелов М.* Вказ. пр.; *Ситник О.* Особливості політичних концепцій М. Драгоманова і Д. Донцова в контексті української ідеї. Дис.... канд. пол. наук. – К., 1996; *Ідейно-теоретична спадщина Дмитра Донцова і сучасність.* Матеріали наук.-теорет. конф. / *Турчанко Ф.* (ред.). – Запоріжжя, 1998; *Ситник О.* Біля витоків українського тоталітаризму. Дмитро Донцов // *Волинь у новітній історії української державності.* Зб. наук. праць. – Луцьк, 1999. – С. 93–100; *Квіт С.* Вказ. пр.
  7. *Мотиль О.* Вказ. пр.; *Кузьо Т.* Вказ. пр.; *Горелов М.* Вказ. пр.
  8. *Сварник Г.* Архів Дмитра Донцова // *Пам’ятки України: історія і культура.* – 1994. – № 3/6. – С. 128.
  9. ЦДАВО України. – Ф. 5235. – Оп. 1. – Спр. 2181. – Арк. 80.
  10. Там само. – Арк. 12.
  11. Архів ОУН у Києві. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. “Листування Дмитра Андрієвського (1927–1934)”. – Арк. 42–42 зв., 43, 44 зв., 47.
  12. *Дашкевич Я.* Дмитро Донцов, Євген Маланюк. Сторінки із спогадів // *Україна. Наука і культура.* – К., 1999. – Вип. 30. – С. 287.
  13. *Капелюшиний В.* Замасковані імена: псевдоніми і криптоніми та проблема атрибуції авторства в історіографії українських національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. – К., 2001. – С. 22–23.
  14. ЦДАВО України. – Ф. 5235. – Оп. 1. – Спр. 2181. – Арк. 1–114.
  15. Там само. – Арк. 12.
  16. *Донцов Д.* 1937 // *Вісник.* – 1937. – Кн. 1. – Т. 1. – С. 54–66.

17. ЦДАВО України. – Ф. 5235. – Оп. 1. – Спр. 2181. – Арк. 35.
18. *Блисковский З.* Муки заголовка. – М., 1972. – С. 25.
19. *Сварник Г.* Архів Дмитра Донцова..
20. *Горелов М.* Вказ. пр.
21. *Д. Д.* Під знаком меча // Вісник. – 1937. – Кн. 1. – С. 60.
22. ЦДАВО України. – Ф. 5235. – Оп. 1. – Спр. 2181. – Арк. 42.
23. *Д. Д.* Під знаком меча. – С. 55.
24. ЦДАВО України. – Ф. 5235. – Оп. 1. – Спр. 2181. – Арк. 38.
25. Там само. – Арк. 41.
26. Там само. – Арк. 17–18, 20.
27. Там само. – Спр. 1801. – Арк. 7.
28. *Ситник О.* Біля витоків українського тоталітаризму. Дмитро Донців... – С. 95.
29. *Горелов М.* Вказ. пр. – № 6. – С. 94.
30. *Квіт С.* Вказ пр. – С. 176.
31. *Мотиль О.* Вказ. пр. – С. 276–277.
32. *Кузьо Т.* Вказ. пр. – С. 33–34.
33. *Квіт С.* Чорнявий студент із Таврії // Донцов Д. Націоналізм. – Вінниця, 2006. – С. 13; *Його ж.* “Чорнявий студент із Таврії”: до портрету Дмитра Донцова // Мандрівець. – 2007. – № 3. – С. 9.
34. ЦДАВО України. – Ф. 5235. – Оп. 1. – Спр. 2181. – Арк. 20.
35. *Донцов Д.* Нерозрита могила // Вісник. – 1937. – С. 288.
36. ЦДАВО України. – Ф. 5235. – Оп. 1. – Спр. 2181. – Арк. 90–113.
37. Там само. – Арк. 96.
38. *Донцов Д.* Нерозрита могила... – С. 288.
39. Там само.
40. ЦДАВО України. – Ф. 5235. – Оп. 1. – Спр. 2181. – Арк. 97.
41. *Д. Д.* Під знаком меча... – С. 55.
42. ЦДАВО України. – Ф. 5235. – Оп. 1. – Спр. 2181. – Арк. 35.
43. Там само. – Арк. 12–20.
44. Там само. – Арк. 39, 45.
45. Там само. – Арк. 18.
46. Там само. – Арк. 69.
47. Там само. – Арк. 22, 24.
48. Там само. – Арк. 6.
49. Там само. – Арк. 105.
50. Там само. – Арк. 10, 46.
51. Там само. – Арк. 89, 35, 84.
52. Там само. – Арк. 10.
53. Там само. – Арк. 24, 34.
54. Там само. – Арк. 27, 29.
55. *Д. Д.* Під знаком меча... – С. 60.
56. ЦДАВО України. – Ф. 5235. – Оп. 1. – Спр. 2181. – Арк. 42.
57. Там само. – Арк. 57.
58. Там само. – Арк. 76, 80.
59. Там само. – Арк. 46.
60. Там само. – Арк. 114.
61. Там само. – Арк. 114.
62. Там само. – Арк. 63.